

A multifunkcionális mezőgazdaság szerepének értelmezése regionális dimenziókban

Horváth Péter

Debreceni Egyetem Agrár- és Gazdálkodástudományok Centruma,
Gazdálkodástudományi és Vidékfejlesztési Kar, Vidékfejlesztési és
Funkcionális Gazdálkodási Intézet, Debrecen
phorvath@agr.unideb.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

A multifunkcionális mezőgazdaság fogalmát számos tudományág vizsgálta és vizsgálja napjainkban is. Különböző értelmezések születtek mind globális, mind pedig regionális dimenziókban. A tanulmány betekintést nyújt az egyes multifunkcionális mezőgazdaság-fogalom értelmezésekbe. Összehasonlítja az Egyesült Államok, a Cairns-csoport, a legkevésbé fejlett országok (LDC-k), valamint az élelmiszert importáló fejlett országok (a G10), az EU és Magyarország multifunkcionális mezőgazdaság koncepcióit. Megállapítja, hogy az eltérő fogalmi megközelítéseket az egyes területekre jellemző különböző mezőgazdasági eredetű problémák indították el, amelyeket a vidéki térségekre jellemző hármas funkciók (gazdasági, társadalmi, ökológiai) formáltak minden egyes területen.

Kulcsszavak: multifunkcionális mezőgazdaság, vidéki területek, hármas funkció, globális, Magyarország

SUMMARY

Many branches of science have been examining the concept of multifunctional agriculture. Different interpretations have come into being on global and regional dimensions as well. This study deals with certain interpretations of the concept of multifunctional agriculture. It compares the concepts about multifunctional agriculture of the United States, the Cairns-group, the least developed countries (the LDC-s), as well as the developed countries which import food (the G10), the concept of the EU and Hungary too. It states that the different approaches to the concept have been started by the agricultural problems which are typical of certain areas. These problems have been formed in each and every area by the threefold functions (economic, social and ecological), which are characteristics of rural areas.

Keywords: multifunctional agriculture, rural areas, threefold function, global aspects, Hungary

BEVEZETÉS

Az intenzív mezőgazdasági termelés kedvezőtlen hatásainak leküzdése érdekében a '90-es évek elejétől világszerte, de az Európai Unión belül is egyre inkább előtérbe került mind a tudományos, mind pedig a politikai vitákban a multifunkcionális mezőgazdaság gondolata (Moon, 2012; Renting et al., 2009; Marsden és Sonnino, 2008; Wilson, 2007). Egyre nagyobb igény jelentkezik az egészséges élelmiszerek, a környezet megóvása és a vidéki életforma értékeinek megőrzése iránt. Nem lehet ugyanis eltekinteni attól a tényről, hogy a vidék helyzete a mezőgazdaság helyzetétől elvonatkoztatva, reálisan nem vizsgálható. A mezőgazdaságot ebben az összefüggésben széleskörűen kell értelmezni, a klasszikus mezőgazdasági tevékenységen túl beleértendő: az adott vidékre jellemző speciális termékek

előállítás, helyben történő értékesítése, a helyi jellegzetességekre épülő turizmus fejlesztése, környezetvédelem, élelmiszerbiztonság, ami az Európai Unió támogatási politikájában is megjelenik.

ANYAG ÉS MÓDSZER

A tanulmány elsősorban szakirodalmi forrásokra és szekunder adatgyűjtésekre támaszkodik. A multifunkcionális mezőgazdaság fogalom fejlődésének vizsgálatához a tárgykör nemzetközi és magyarországi szakértőinek könyveire, tanulmányaira irányult a szerző figyelmé. Egy korábbi kutatás eredményeire támaszkodva (Horváth és Nagy, 2011) vizsgálja a tanulmány, hogy az agrár- és vidékfejlesztési európai uniós támogatások milyen hatással vannak a demográfiai, gazdasági, infrastrukturális és jövedelmi tényezőkre. A Nemzeti Fejlesztési Ügynökség honlapja segítségével került összesítésre egy kistérség által elnyert eddigi Európai Unió támogatás, mind a Nemzeti Fejlesztési Terv, mind pedig az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében. A Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal oldaláról összesíti a tanulmány a Sarkadi kistérség településeire jutó jelentősebb agrár- és vidékfejlesztési támogatásokat: területalapú támogatásokat, agrár-környezetgazdálkodási (AKG) kifizetéseket, kedvezőtlen adottságú területek (KAT) támogatását, fiatal gazdák (FG) induló támogatását.

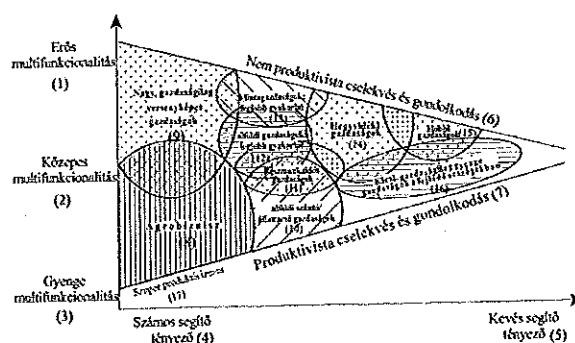
MULTIFUNKCIONALITÁS FOGALMÁNAK MEGJELENÉSE, SÚLYÁNAK ERŐSÖDÉSE

A mezőgazdaság és a vidékfejlesztés kapcsolatát vizsgálva napjainkban megkerülhetetlen a multifunkcionális mezőgazdaság fogalmakörének az értelmezése. A multifunkcionális mezőgazdaság kifejezés a 1986 és 1994 között zajló Uruguayi Forduló multilaterális kereskedelmi tárgyalás során került először és fogalma több különböző tudományág figyelmét is felkelte, mint a közgazdaságtan, ökológia, szociológia, geográfia és a nemzetközi jog (Moon, 2012). Az Uruguayi Forduló volt az első jelentős kezdeményezés a mezőgazdasági védővámrendszer ellen, amely a fejlett országokban gyakori jelenség volt (Ingco és Croome, 2004). Azonban Ritson és Harvey (1997) szerint a tárgyalások tényleges oka, hogy megvitassák az USA és EU között végbemenő növekvő arányú mezőgazdasági támogatási versenyt, különösen export terén. A multifunkcionális mezőgazdaság fogalmának létrejötté arra készítette a WTO-t, hogy egy innovatív működési elvet ültessenek be, az úgynevezett „jelzőlámpa rendszer”-t (zöld, kék, és sárga dobozok), mely kategorizálja a mezőgazdasági irányelveket és segélyeket. A rendszer két

feltételen alapul: vajon eltorzítják-e a kialakult kereskedelmi sémákat és vajon célkitűzés-e, hogy támogassák a mezőgazdaság multifunkcionális szerepeit (OECD, 2001). Az uruguayi tárgyalásokon csak nagyvonalakban került meghatározásra a multifunkcionális mezőgazdaság fogalma a résztvevők által, a tárgyalások után elfogadott Mezőgazdasági Megállapodás Preambulumában: „Minden tagnak a jogegyenlőség szellemében kell hozzájárulni a reformprogramhoz, tekintettel a nem kereskedelmi vonatkozású érdekeltségekre, beleértve az élelmiszerellátás biztonságát, a környezet megóvásának szükségességét; a megállapodásban továbbá tekintettel kell lenni a fejlődő országok megkülönböztetett bánásmódjára, mely nélkülözhetetlen eleme a tárgyalásoknak” (AOA, 1995). Az 1992. évben Rio de Janeiro-ban tartott Egyesült Nemzetek Környezet és Fejlődés Konferenciájának jegyzőkönyveiben is felbukkant a fogalom: „...a mezőgazdaság többfunkciós szemlélete főként az élelmiszerbiztonsággal és a fenntartható fejlődéssel van kapcsolatban” (Devries, 2002; UNCED, 1993).

A multifunkcionális mezőgazdaság fogalmára megjelenése óta számos értelmezés és megközelítés született. Az OECD (2001) definíciója szerint a multifunkcionalitás arra utal, hogy a gazdasági tevékenység sokrétűsége miatt hozzájárulhat a különböző társadalmi célok eléréséhez. A multifunkcionalitás olyan tevékenység-orientált koncepció, amely utal a termelő folyamat speciális tulajdonságaira és ezeknek a folyamatoknak az összetettségére. Blanford és Boisvert (2005) multifunkcionális mezőgazdaság meghatározása szerint két jól elkülöníthető típus fogalmazható meg: technikai externáliák és/vagy közjavak, illetve anyagi externáliák. Hasonlóan fogalmaz Abler (2004) és Bredahl et al. (2002), akik szerint a mezőgazdaság mellett, hogy élelmiszert és rostot állít elő, még a közjavak és externáliák forrása is egyben. Abler (2004) kifejti, hogy az ár- és jövedelemtámogatási politikák nem mozdítják elő hatékonyan a multifunkcionális mezőgazdaságot. A többfunkciós mezőgazdaságot közjavak és negatív externáliák csoportjaként határozza meg. Van Huylenbroeck et al. (2007) szerint a mezőgazdaságnak négy funkciót kell ellátnia: zöld funkció – azaz környezeti, kék funkció – vízzel kapcsolatos szolgáltatások, sárga funkció – vagyis a vidéki kohézió és életképesség fenntartása, fehér funkció – élelmiszerellátás. Losch (2004) megállapítja, hogy a többfunkciós mezőgazdaság felöleli az összes árut, terméket és szolgáltatást, amit a farmtevékenységgel állítunk elő. Rizov (2004) szerint a vidékfejlesztési politika – a Közös Agrárpolitikában – szorosan kötődik két fogalomhoz: a „sokszínűséghez” (azaz a multifunkcionalitáshoz), illetve a fenntarthatósághoz. Ezeket a fogalmakat kulcsfontosságúnak tartja a vidékfejlesztésben. Hasonlóképpen értelmezik ezt Renting et al. (2009), akik szerint a jövőben a mezőgazdaság és a vidék fejlesztésében megkerülhetetlen a multifunkcionális szemlélet. A hagyományos mezőgazdaságnak az élelmiszertermelés mellett, olyan funkciókat is el kell látni, mint a megújuló energiaforrások előállítása, a táj és a biodiverzitás megőrzése, és hozzá kell járulnia a vidéki területek társadalmi-gazdasági életéhez is. Azonban Fehér et al. (2010) rávilágítanak arra, hogy a multifunkcionalitás növelésében is meghatározó szerepe van a biztonságának, a családi megélhetés biztosításának, az egészséges élelmiszer előállításának, az egészséges környezet biztosítására való törekvésnek. Wilson (2008) a multifunkcionalitás irányadó koncepcióját döntéshozói szemszögből produktivista és nem produktivista cselekvésre és gondolkodásra bontotta. Tanulmányában a farm szintű multifunkcionális átmeneteket vizsgálja. Véleménye szerint kategorizálni lehet az egyes farmtípusokat produktivista és nem produktivista multifunkcionális szemlélet mentén. Az átmenet a gyenge multifunkcionalitásból az erősbe gyakran eltérő a különböző farmkategóriák és farmtulajdon típusok között (1. ábra).

1. ábra: Döntéshozói szemszögből az egyes multifunkcionalitás lehetőségek különböző farmtípusok esetében

Forrás: Wilson (2008) alapján saját szerkesztés

Figure 1: Multifunctionality decision-making funnel for different farm types

Strong multifunctionality(1), Moderate multifunctionality(2), Weak multifunctionality(3), Wide range of enabling factors(4), Small range of enabling factors(5), Non-productivist action and thought(6), Productivist action and thought(7), Agri businesses(8), Large economically buoyant farms(9), Lowland arable/livestock farms(10), Part time farms(11), Lowland farms: best practice(12), Model farms: best practice(13), Upland farms(14), Hobby farms(15), Small economically marginal farms in developing countries(16), Super-productivism(17), Source: from Wilson (2008) own construction

A MULTIFUNKCIONÁLIS MEZŐGAZDASÁG GLOBÁLIS MEGKÖZELÍTÉSEI

Az Egyesült Államok

Az USA-ban a multifunkcionális mezőgazdaság fogalmának a jelentése általánosan elfogadott, amelyben elsősorban a mezőgazdasági termeléssel kapcsolatos környezeti tényezők kapják a hangsúlyt (Blanford és Boisvert, 2005). Az állam komoly összegeket mozgat meg azért, hogy népszerűsítse a mezőgazdaság multifunkcionális jellegét. A legnagyobb figyelmet a környezetvédelmi programok, a természetes élőhely megóvása, a vizes élőhelyek megóvása és rekreációja, valamint a talajvédelmi programok kapják. Külön programcsomagok vannak a farmok földterületeinek a megőrzésére helyi, állami és szövetségi szinten (Moon, 2012). Moon és Griffith (2011) az amerikai lakosság viszonyulását vizsgálta a multifunkcionális mezőgazdasághoz és a nem kereskedelmi mezőgazdasági áruk

és szolgáltatások gazdasági értékének az átfogó felmérését végezte egy értékelési módszer segítségével. Eredményei az mutatták, hogy az egyes tulajdonságok közvetlenül befolyásolják a fizetési hajlandóságot, közvetve pedig a magatartást. A becslött fizetési hajlandóság 515 dollár volt évente adófizetőnként. Az együttes fizetési hajlandóság az USA-ban az amerikai adófizetőkön keresztül több mint 20 éves távlatban 105 milliárd dollár volt.

A Cairns csoport

A Cairns csoport egy érdekcsoport, akiknek egymással kölcsönös előnyei vannak a mezőgazdasági termelésben. Nevüket az ausztrál városról Cairns-ről kapták, ahol 1986-ban az alakuló ülésük zajlott. Ezek az országok a mezőgazdasági kereskedelem teljes liberalizációját támogatják és ellenzik a multifunkcionális mezőgazdaságot. Véleményük szerint a fejlett országok a multifunkcionális mezőgazdaság fogalmát rejtett védővámrendszerként akarják kihasználni. A Cairns csoportnak fenntartásai vannak a WTO doboz rendszerrel szemben, úgy gondolják, hogy a fejlett országok ennek köszönhetően sokat meg tudnak tartani a mezőgazdasági védővámokból (Losch, 2004).

A G10 országok

Ez a csoport a Kelet-ázsiai országokat (Japán, Korea, Taiwan), Svájcot és Norvégiát foglalja magába. Ezek az országok a kezdetektől fogva támogatják az Uruguay Forduló doboz rendszer kezdeményezését, amely magába foglalja a multifunkcionális mezőgazdaság fogalmát. A G10 országok váltak a multifunkcionális mezőgazdaság legerősebb támogatóivá, mivel a világpiaci mezőgazdasági szektorban ezek meglehetősen versenyképtelenek. Elkerülhetetlen, hogy ezek az országok élelmiszert importáljanak, ugyanakkor a hazai termelést is szeretnék fenntartani egy minimális szinten és elfogadják a multifunkcionális mezőgazdaság legszélesebb körű meghatározását (Moon, 2012).

Élelmiszert importáló fejlődő és legkevésbé fejlett országok (LDC, least developed country)

Ezek az országok elsősorban Afrikában helyezkednek el a Szaharától délre egészen a Dél-Afrikai Köztársaságig és a Dél-Ázsiai területeken. Fejlesztési stratégiájukban nem foglalkoztak a mezőgazdasággal az elmúlt évtizedekben, sokkal inkább a gyorsabb iparosítást részesítették előnyben, amelynek hátterében a nemzetközi pénzügyintézetek (Világbank, IMF) álltak előmozdítva a liberális gazdasági rendszert az afrikai országokban. Az 1980-as években az afrikai országok átalakultak nettó élelmiszer-exportáló országból nettó élelmiszer-importálóvá, és egyre inkább specializálódtak az árunövény termelésére, mint a pamut, kávé, kakaó, cukor (Moon, 2012). Ezekben az országokban a mezőgazdaság legfontosabb funkciója, hogy növelje a termelékenységet, az élelmiszer ellátás biztonságát és a vidéki megélhetést ezzel segítve a szegények számára a növekedés lehetőségét és lefektetve a hosszantartó gazdasági fejlődés alapjait.

Az Európai Unió

Az Európai Unió olyan multifunkcionális modellt fogalmazott meg, ahol a mezőgazdaságnak fontos szerepe van a hozzá kapcsolódó ökológiai és társadalmi-kulturális értékek megőrzésében. Az Európai Unióban – a WTO tárgyalásokra is tekintettel – a multifunkcionális modellt az európai mezőgazdasági modell hosszú távú céljává tették. Ezek az elgondolások a gyakorlatban a 2003. évi CAP reformban nyertek igazán teret. Az Európai Bizottság Mezőgazdasági Főigazgatósága által 1999. októberében készített kiadvány szerint: „...*termelési funkciójától eltekintve a mezőgazdaság más olyan funkciókkal is rendelkezik, mint a vidéki táj javítása, kezelése, megőrzése, a környezetvédelem, ideértve a természeti kockázatok elleni védekezést is, és a vidéki területek életképességéhez való hozzájárulást. A mezőgazdaságnak választ kell adnia a fogyasztók élelmiszerminőséggel és -biztonsággal kapcsolatos véleményeire is. Ezek a funkciók nem egyszerűen a mezőgazdasági termelés externáliái, vagy közvetett mellékhatásai.*” (EC Directorate, 1999; Fehér, 2005).

Az Európai Unió agrárpolitikájának reformtörekvései kapcsán a mezőgazdaság szorosan vett termelőtevékenysége mellett egyre nagyobb hangsúlyt kap a vidék népességeltartó és -megtartó szerepe, az agrárkörnyezetvédelmi, tájképi funkciók működtetése, és ezeknek a tényezőknek csupán egyik alkotóeleme a mezőgazdasági termelés. Ezt a szemléletváltást tükrözte a – már a korábban is említett – Vidéki Térségek Európai Kartája, a Corki Nyilatkozat, és ez tükröződik az Unió jelenlegi regionális politikájában is. A vidéki lakosságot ugyanis nemcsak a mezőgazdaságból élő emberek alkotják. Többek között ezért is toldott el a hangsúly a mezőgazdaságról a vidékfejlesztés javára (és a mezőgazdasági termelési támogatások rovására) az EU-n belül. Egyetérthetünk azzal, hogy a térség- és vidékfejlesztés sokkal komplexebb tevékenység a mezőgazdaságnál, így logikailag is megelőzi azt (Bálint et al., 2007).

A MULTIFUNKCIONALITÁS MAGYARORSZÁGI ASPEKTUSA

A multifunkcionális mezőgazdaság hazai kérdéseinek a tárgyalása során, a szűkebb értelemben vett farmdiverzifikáció fogalom használata a célszerű. E fogalom alatt a gazdaságon belüli mezőgazdasági és nem mezőgazdasági tevékenységek körének kiszélesítését, a feldolgozó, értékesítő és egyéb hozzáadott érték növelő tevékenységek bevezetését értjük. Ebbe a körbe tartozik az ökológiai gazdálkodás, a nem konvencionális állattenyésztési-, növénytermelési termékek előállítás, a termékek üzemen belüli feldolgozása, a mezőgazdasági- és falusi turizmus, az egyéb rekreációs szolgáltatások, valamint a szabad kapacitások nem mezőgazdasági hasznosítása. Ezzel együtt meg kell említeni, hogy a fogalom nem tekinthető egyszer és mindenkorra lezártnak. Valószínű például, hogy a multifunkcionális mezőgazdálkodás fogalma tovább bővül az energia ellátásban való részvétellel, a nem árujellegű közszolgáltatások nyújtásával stb. is. A társadalmi-gazdasági funkcióhoz kapcsolódó a „nem árujellegű

szolgáltatások” közül a foglalkoztatás és a vidéki megélhetés javítása már korábban, a hagyományos értelemben vett mezőgazdálkodásnál is megjelent. Elegendő itt a rendszerváltozás előtti mezőgazdasági nagyüzemeknek a falvak gazdasági életképességének fenntartásában, bizonyos társadalmi szolgáltatások átvételében és a vidéki foglalkoztatásban játszott szerepére, vagy az ún. alaptevékenységen kívüli tevékenységekre utalni (Fehér, 2005).

AZ EURÓPAI UNIÓS TÁMOGATÁSOK MULTIFUNKCIONÁLIS VONZATA KISTÉRSÉGI SZINTEN

A multifunkcionalitás fogalmát, a multifunkcionális gondolkodásmód szükségességét támasztja alá az, hogy az európai uniós agrár- és vidékfejlesztési támogatások nem csak a célzott területeken, hanem egyéb területeken (demográfiai, gazdasági, infrastrukturális, jövedelmi) is hatást gyakorolhatnak, és ez a komplex gondolkodásmód még nagyobb jelentőséggel bír egy hátrányos helyzetű kistérségben (mint a sarkadi kistérség) is, hiszen a mezőgazdasági jellegű támogatások szignifikáns hatása a demográfiai részfejlettségre vonatkozóan is igazolható.

A sarkadi kistérség településeire elvégeztem egy korrelációs számítás, amelynek keretében azt vizsgáltam, hogy az egyes támogatások és a támogatások összességében a komplex részfejlettségi mutatók közül mely területre gyakorolnak leginkább hatást. Az első lépésben meghatároztam a kistérséget alkotó tizenegy település komplex mutatószámának külön-külön az átlagát. Majd számszerűsítettem az egyes települések mutatószámainak az átlagtól való eltérését 2004 és 2009-ben és a két helyzet közötti különbséget állítottam korrelációba a támogatás mértékével (1. táblázat).

A sötétszürkével jelölt részek egyértelmű szignifikanciát mutatnak. A NFT hatással volt a gazdaságra, illetve az infrastruktúrára, az ÚMFT elsősorban a gazdaságra hatott 2009-ig. Míg a jelentősebb agrár- és vidékfejlesztési támogatások elsősorban demográfiai területen hatottak. A szürkével jelölt részek közel esnek a szignifikancia-határhoz, de nincs nyilvánvaló hatásuk.

1. táblázat

Az egyes támogatások részfejlettségre gyakorolt hatása

		NFT(7)	ÚMFT(8)	Tertületalapú, AKG, FG, KAT(9)	Támogatás összesen(10)
Demográfiai(1)	Korrelációs EH(5)	0,171	0,191	0,669	0,218
	Szig.(6)	0,614	0,573	0,024	0,520
Gazdasági(2)	Korrelációs EH(5)	0,852	0,720	0,568	0,746
	Szig.(6)	0,001	0,012	0,068	0,008
Infrastrukturális(3)	Korrelációs EH(5)	0,689	0,396	0,516	0,427
	Szig.(6)	0,019	0,228	0,104	0,190
Jövedelmi(4)	Korrelációs EH(5)	0,210	0,574	0,139	0,553
	Szig.(6)	0,536	0,065	0,683	0,078

Forrás: Saját kutatás az NFÜ és MVH nyilvános adatainak a felhasználásával (2011)

Table 1: The effect of certain subsidies on partial development Demographic(1), Economic(2), Infrastructural(3), Revenual(4), Correlation CE(5), Sig.(6), NDP(7), NHDP(8), Area-based, Agrarian – Environmental, Areas with Disadvantageous Conditions, Young Farmers(9), Subsidies sum total(10), Source: Own research based on the public data of NFÜ and MVH (2011)

KÖVETKEZTETÉSEK

A multifunkcionális mezőgazdaság eltérő fogalmi megközelítéseit az egyes területekre jellemző különböző mezőgazdasági eredetű problémák indították el, amelyeket a vidéki térségekre jellemző hármas funkciók (gazdasági, társadalmi, ökológiai) formáltak minden egyes területen. Az USA és az Európai Unió kiemelkedő szerepet játszik a multifunkcionális utak támogatásában, akárcsak a G10 országok. A Cairns csoport tagjai a mezőgazdasági kereskedelem teljes liberalizációját

támogatják. A LDC tagjai gazdaságuk sajátos fejlődése, illetve ökológiai adottságaik miatt a mezőgazdaság élelmiszertermelő funkcióját részesítik előnyben. Magyarországi viszonyok között is igazolható a multifunkcionális gondolkodásmód jelentősége, hiszen a korrelációanalízis eredménye alapján egyértelműen megállapítható, hogy az európai uniós agrár- és vidékfejlesztési támogatások fejlettségre gyakorolt hatása a Sarkadi kistérség településeinek több részfejlettségére nézve is szignifikáns.

IRODALOM

- Abler, D. (2004): Multifunctionality, Agricultural Policy, and Environmental Policy. *Agricultural and Resource Economics Review*. 33: 8–17.
- AOA (1995): Agreement of Agriculture, http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/14-ag.pdf. letöltés dátuma: 2011. április 12.
- Bálint A.–Bálint J.–Holló M.–Juhász M. (2007): Mezőgazdaság és a vidékfejlesztés kapcsolata. *Vidékfejlesztés, vidékfejlesztés intézményrendszere. DE-ATC-AVK*. Debrecen. 52–65.
- Blandford, D.–Boisvert, R. N. (2005): Non-trade concerns: reconciling domestic policy objectives with trade liberalization. *International Journal Agricultural Resources Governances and Ecology*. 4: 277–291.

- Bredahl, M. E.–Prestegard, S. S.–Nersten, N. K. (2002): Multifunctionality: Concepts and Applications to the WTO Negotiations on Agriculture. 10th EAAE Congress – "Exploring Diversity in the European Agricultural System". 28–31 August 2002. Zaragoza. Spain. 14.
- DeVries, B. (2000): Multifunctional Agriculture in International Context: a Review. The Land Stewardship Project, <http://www.landstewardshipproject.org/mba/MFAReview.pdf>
- EC Directorate (1999): EC Directorate General of Agriculture, Info-Paper, 1. www.europa.eu.int/comm/agriculture/external/wto/document/ip2_en.pdf
- Fehér A.–Czimbalmos R.–Kovács Gy.–Szepesy E. (2010): Birtokkoncentráció, foglalkoztatás, diverzifikáció és multifunkcionalitás. *Gazdálkodás*. 54. 3: 286–296.
- Fehér A. (2005): A vidékgazdaság és a mezőgazdaság. *Agroinform* Kiadó. Budapest. 25–199.
- Horváth P.–Nagy G. (2011): Az Európai Unió források felhasználásának vizsgálata egy hátrányos helyzetű kistérségben. 53. *Georgikon Napok*. 2011. szeptember 29–30. Pannon Egyetem Georgikon Kar. Keszthely.
- Ingo, M. D.–Croome, D. (2004): Trade Agreements. [In: Merlinda, Ingo, D.–Nash, J. D. (eds.) *Achievements and Issues Ahead*. Chapter 2: from Agriculture and the WTO: Creating a Trading System for Development.] World Bank.
- Losch, B. (2004): Debating the Multifunctionality of Agriculture: From Trade Negotiations to Development Policies by the South. *Journal of Agrarian Change*. 4: 336–360.
- Marsden, T.–Sonnino, R. (2008): Rural development and the regional state: Denying multifunctional agriculture in the UK. *Journal of Rural Studies*. 24: 422–431.
- Moon, W. (2012): Conceptualizing Multifunctional Agriculture from a Global Perspective, Southern Agricultural Economics Association Annual Meeting. February 4–7 2012. Birmingham. AL.
- Moon, W.–Wayne, G. J. (2011): Assessing holistic economic value for multifunctional agriculture in the US. *Food Policy*. 36: 455–465
- OECD (2001): Multifunctionality. Towards an analytical framework. Paris. <http://www.oecd.org/dataoecd/62/38/40782727.pdf>
- Renting, H.–Rossing, W. A. H.–Groot, J. C. J.–van der Ploeg, J. D.–Laurent, C.–Perraud, D.–Van Stobbelaar, D. J.–Ittersum, M. K. (2009): Exploring multifunctional agriculture, A review of conceptual approaches and prospects for an integrative transitional framework. *Journal of Environmental Management*. 90: S112–S123.
- Ritson, C.–Harvey, D. R. (eds.) (1997): *The Common Agricultural Policy*, 2nd edition. Wallingford. UK: CAB International. 440.
- Rizov, M. (2004): Rural development and welfare implications of CAP reforms. *Journal of Policy Modeling*. 26: 209–222.
- UNCED (1993): Report of the United Nations Conference on Environment and Development, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N92/836/55/PDF/N9283655.pdf?OpenElement>. letöltés dátuma: 2011. április 12.
- Van Huylenbroeck, G.–Vandermeulen, V.–Mettepenningen, E.–Verspecht, A. (2007): Multifunctionality of agriculture: a review of definitions, evidence and instruments. *Living Reviews of Landscape Research*. 1 and 3. <http://www.livingreviews.org/lrlr-2007-3>.
- Wilson, G. A. (2008): From 'weak' to 'strong' multifunctionality: Conceptualising farm-level multifunctional transitional pathways. *Journal of Rural Studies*. 24: 367–383.
- Wilson, G. A. (2007): Multifunctional Agriculture: A Transition Theory Perspective. CABI. UK. 368.